

Галина ДОБРОЛЬОЖА

**КОНЦЕПТИ ПІВЕНЬ І КУРКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ
ЕТНОСВІДОМОСТІ ТА СВІТОБАЧЕННЯ ПОЛІЩУКА
(на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся)**

У статті з'ясовано символіку концептів півень, курка, квочка у поліській компаративній і традиційній фразеології.

Ключові слова: етноконцепт, етносвідомість, мовна картина світу, фразеологізм, фразеологічна одиниця (ФО), компаративема, анімалістичний компонент, діалект, говірка.

В останні десятиріччя значно поглибилося вивчення діалектів говіркових районів України на усіх мовних і мовленнєвих рівнях, особливо це стосується регіональної фразеології, оскільки фразеологізми є невід'ємною частиною лексичного складу кожної говірки, в них зафіксовані фрагменти численних вірувань і звичаїв, що на сьогодні, можливо, уже й утратили будь-яку мотивацію і сенс. До того ж, стали звороти містять всеобщу картину навколошнього світу, інтелектуальну та фізичну характеристику особи, ставлення до суспільних і власних потреб, тобто фразеологічні одиниці (далі – ФО) – є своєрідним етнічним кодом нації, її концептом. Російський лінгвіст Ю. Степанов трактує концепт як «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує те чи інше слово¹. На думку професора О. Селіванової, концепт – це «інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербалних і невербалних, набутих шляхом взаємодії ... психічних функцій свідомості та позасвідомого»². Відомий український фразеолог В. Ужченко підкреслює, що «концепт – як багатомірне і багатовимірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості певної мовної спільноти – «розсіяний» у змісті певних лексических одиниць, корпусі фразеології, пареміологічному фонду, у системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони»³.

Варто зазначити, що мовна картина світу містить безліч

¹ Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академ. проект, 2004. – 992 с. – 43 с.

² Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с. – С. 256.

³ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посібн. – К.: Знання, 2007. – 494 с. – С. 298.

концептів, яким властива національна виразність і які символічно використовуються у піснях і казках, повір'ях і прикметах, а також у фразеології. Значна кількість українських ФО мають у своїй структурі етноконцепт, що передає увесь комплекс культурно зумовлених понять про об'єкт, предмет, ознаку в певній культурі.

В українській, і зокрема поліській, фразеології суттєвий кількісний сегмент займають фразеологізми з анімалістичним компонентом. Мірилом людських фізичних та інтелектуальних особливостей стали практично усі свійські тварини і свійська птиця, дикі звірі і птахи, комахи і риби, а також екзотичні тварини, яких вдавалося побачити або хоча б про них почути. Професор В. Мокієнко зауважує, що образів тваринного світу у фразеології найбільше, і це свідчення того, що фразеологія є історичним дзеркалом суспільства. Далі вчений зазначає, що люди тисячоліттями жили у найтіснішому зв'язку із «тваринним царством», спостерігали й вивчали звички тварин, і з часом переносили характерні риси поведінки та зовнішності на своє людське оточення⁴.

Найбільш продуктивними фразеологічними анімалістичними образами серед диких тварин стали *ведмідь, вовк, лисиця і заєць*; серед птахів – *ворона, сорока, горобець і сова*; серед комах – *муха*; серед свійських тварин – *свиня, кіт, собака*; серед свійської птиці – *курка і півень*. Кожен із названих компонентів є концептом, що називає і характеризує певну сферу діяльності людини, вади характеру, брак інтелекту, особливості сприйняття життя і світу. Обсяг статті не дозволяє, бодай побіжно, охарактеризувати усі фауноконцепти, тому обмежимося більш ґрунтовною характеристикою поліського фразеологічного «курника».

У статті проаналізовано компаративні⁵ традиційні⁶ фразеологізми, що записані на території Середнього Полісся, і структура яких містить компонент *курка, квочка, півень, курча*; зроблено спробу проаналізувати змістові концепти з цими компонентами, пояснити причини появи і функціонування численних фразеологізмів із компонентом-назвою свійської птиці.

У світобаченні мешканців Поліського регіону *півень* – це чарівна птиця бога Сонця; символ живого вогню (блій півень);

---

⁴ Мокиєнко В. В глубь поговорки: Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений. – СПб: Паритет, 1999. – 224 с. – С. 95-96.

⁵ Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся і суміжних територій. – Житомир: Волинь, 2003. – 160 с. – С. 10-160.

⁶ Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. – Ж.: ПП Туловський, 2010. – 404 с. – С. 95-96, 134-135.

символ ночі, смерті, підземного царства і підземного вогню (чорний півень); символ ранкової зорі (червоний півень)⁷.

Поліщуки здавна вважали півня надійним оберегом і тримали у господарстві, щоб «не завівся нечистий». Найбільш помічним у цій справі був чорний півень, проте він спричиняв сімейні сварки (*кидати п'їун'а у хату* ‘сваритися’ (Рижани ВВ). Півень є захисником і для свійської птиці на пташиному дворі, тому господарі обов’язково тримали одного, а інколи й двох півнів (*од'їн шоб кур топтау / а другої од' йаструба і л'їс'ци* (Листвин Ов). Також на кладовищах, на воротях чи хатах прикріпляли спеціальні обереги – бляшаних або дерев’яних півнів, які мали б відлякати нечисту силу і мерців.

Півень від дохристиянських часів і до наших днів залишається жертвою птицею – за твердженням професора О. Таланчука, півня «всюди топили, різали, кидали у вогонь, варили і їли, закупували у землю, замуровували у фундаменти або стіни будівель»⁸. До речі, півень як жертва виступає у численних приказках (*П'євен' думау - думау і ў борич попау* (Велідники Ов), дитячих казках (наприклад, *Казка про неслухняного півника*, який то напився холодної води – і простудився, то найвся нестиглих ягід – і отруївся, то вирішив поковзатися на тонкій кризі – і втопився). Прикметно, що ці та й інші зразки народної творчості не є пессимістичними, натомість вони філософські підкреслюють тісний взаємозв’язок між усіма явищами і подіями, і як результат – спонукають до активного і дієвого усвідомлення причинно-наслідковості вчинків.

Безумовно, півень є також обрядовою птицею. Тому жодне весілля не обходиться без півня, адже він символізує чоловічу силу, плодючість і подальший добробут нової родини. Саме півня наречені дарують священикові, півня чи курку кидає молода дружина у чоловіковій хаті як подарунок, смаженого чи вареного півня несуть молодим до кімнати у першу шлюбну ніч⁹.

У народній культурі образ півня міцно закріпився у назві квітів-півників (іриси), у витинанках і вишивках, у дитячих іграшках (півники-свищики), у загадках (*ми / сурмач'ї музики / ни боймоса шул'їки / а шул'їка спод копи / а музики под снопи //* (Високе Чр), дитячих лічилках (*стойіт' п'євен' на току у червоном чоботку // будим п'євен' просит' / ходи же іто молотит' //* (Іршанськ ВВ)

⁷ Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. – С. 451.

⁸ 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: ТОВ Автограф, 2006. – 460 с. – С. 306.

⁹ Там само. – С. 308.

тощо.

Проте найбільш колоритний, характерний півень живе, без сумніву, у фразеологічному курнику. Людина тисячоліттями тримала півня побіч себе, годувала, доглядала, використовувала з різною метою, а тому й мала можливість спостерігати особливості його поведінки, неповторний зовнішній вигляд. І як результат – з'явилися численні порівняння, фразеологізми, прислів'я та примовки, у яких використовується образ півня. Проте це зовсім не характеристика свійської птиці, а оцінка вад характеру, особливостей інтелекту і зовнішності сусіда, родича чи односельця.

Аналізуючи фразеологізми з порівняльним компонентом, зазначимо, що, хоча півень і найкрасивіша свійська птиця, однак жоден із висловів не містить позитивної семантики – у свідомості мовців півень асоціється з пихатістю, агресивністю, галасом:

‘метушливий’: б’егайе йак п’етух перед бойом (Остапи Лг);

‘постіх’: бежит йак п’етух із шкоди (Дружба Ол); спритни йак молоди п’евен’ (Бехи Кр);

‘набридливий’: бегайе йак кугут за кур’іцю (Недашки Мл); путайць:а пуд ногам’ і йак п’етух талаган (Бучмани Ол);

‘пихатий’: бунд’учиць:а йак п’етух помежи курми (Сорочень Єм); ход’іт б’і п’етух на в’ішках (Піщаниця Ов); ход’іт йек п’етух перед куреї (Ов); дженджуриць:а йак п’евен’ коло курк’і (Високе Чр); красуйець:а йак п’ітух на плот’є (Городниця НВ); перед жонкою б’і п’етух / а перед начал’ством б’і мокра кур’іца (Листвин Ов);

‘агресивний’: задерикувати йак п’етух (Білокоровичі Ол); плигайе йак піевен’ недор’ізани (Ласки Нр); розійїса йак п’евен’ (Повч Лг);

‘бійка’: ішчен’іл’іса йак молоден’к’і п’етушки (Журба Ол); мотлошишт йак п’евен’ курку (Пашини Кр);

‘галасливий’: горлати йак п’ітух (Федорівка НВ); крикливи йак п’евен’ на перелаз’є (Некраші Чр); кричут йак п’евен’ на танку (Городище Чр);

‘негарна зовнішність’: вит’агнуу ш’ійу йак певен’ (Ушомир Кр); іде мої обскубани п’евен’ (Троковичі Чр); настоубурчий чуба йак когут гребн’а (Верлок Рд);

‘худий’: худи йак колгоспни піевен’ (Ласки Нр);

‘ослаблений’: сили йек у колгоспного п’етуха (Піщаниця Ов); скурциїса йак п’евен’ на мороз’є (Бовсуни Лг);

‘негарний спів’: б’і молоди п’етух кр’ічит (Бондари Ов); йак п’ітух на току кукур’іче (Дубники НВ); спевайе йак талан (Кропивня ВВ);

‘даремний’: добра йак з того п’еүн’а молока (Високе Чр);

‘непевність’: *сидит йек п’евен’ на грабл’ах* (Піщаниця Ов); *сидит йак п’евен’ на забор’ї* (Верлок Рд);

‘невдача’: *ул’із йак когут ў їушку* (Недашки Мл); *затутидауса йак піевен’ на кур’іци* (Ласки Нр).

У фразеологізмах з порівняльним компонентом спостерігаємо опосередковану характеристику особи через сприйняття образу півня, наприклад, у компаративі *оч’і завидущіч’і йак у мел’никового п’іүн’а* (Некраші Чр), швидше за все йдеться про скрупість самого мельника, а його риси характеру переносяться на усю дворову живітність: *добри йек мел’никоу собака* (Піщаниця Ов, ‘злий’); *розйтуса йак мел’никова миша* (Верлок Рд, ‘товстий’).

Досить часто фразеологізми мають протилежне значення порівняно з тим, про що маніфестирується у суб’єктивній частині порівняння: *легки йак когут на одноЙ ноз’е* (Бехи Кр, ‘важкий’); *спевайе йек зарезани піевен’* (Селець Нр, ‘мовчить’).

Що ж до традиційних фразеологізмів, то поява структурного компонента *півень* перш за все з’ясовує часові проміжки: *до первих п’іүн’їў* (Сали Чр); *с первими п’етухами* (Бучмани Ол); *почути первих п’іүн’їў* (Високе Чр); *ше п’ітухи ни п’ійут’* (Дубники НВ), а також довге очікування: *поки трет’і пійун’ї засп’евайут* (Н. Борова ВВ). Чванливу поведінку людини також порівнюють із півнем: *ходити п’етухом* (Підлуби Єм); *коjsин піївин’ своє с’ідало хвал’їт* (Пршанськ ВВ). Широко уживаними є фразеологізми *пустити пеун’а* (Вигів Кр); *пустити червоного п’ітуха* (М. Цвіля НВ), оскільки півень здавна є символом вогню, пожежі, небезпеки. Однак на Поліссі ФО *пустити п’іүн’а* має багатозначну семантику:

1. ‘підпалити’ (Вигів Кр); 2. ‘фальшиво співати’ (Базар Нр);

3. ‘образити’ (Повч Лг).

У народному світобаченні курка також займає певну концептуальну нишу. Здавна курка була традиційним символом щастя і плодючості новоствореної родини, тому її ставала ритуальною стравою на весіллі: *драти куреї* (Українка Мл, ‘готуватися до весілля’); *куму в’ес’ел’:е / а кур’ї’е с’м’ерт’* (Піщаниця Ов, ‘незворотність чогось’).

Присутня курка й в обрядовому дійстві вечорниць. На Поліссі у свято Кузьми і Дем’яна (14 листопада) дівчата організовували перші вечорниці («курячу складку») – хлопці полювали на сусідських курей та півнів, а дівчата приносили до складчини домашню курку (*ни рада кур’їца йти на вичорницї / так нисут* (Куліші Єм)). Побутувало повір’я, що якщо принести цього дня курку, то свійська птиця вестиметься у господарстві, вилупиться багато курочок, а не кураїв, хижі птахи та звірі не понищать

молодняк¹⁰.

У поліській компаративній фразеології курка виступає винятково негативним компонентом-суб'єктом порівняння, оскільки характеризує некрасиву зовнішність, вади мовлення, недоліки у поведінці та інтелекту особи:

‘метушливий’: б’егайє йек кур’іца з йаїцом (Листвин Ов);

‘повільний’: длубайец:а йак курка ў просе (Бараши Єм); грибец:а йак курица ў песку (Словечне Ов); дуїбец:а йак курка на дров’ітнику (Б. Криниця Рд); кублиц:а б’і кура на с’ідал’і (М. Фосня Ов); кублиц:а йак курка ў прос’є (Журба Ол); кублиц:а йак курка с курчатам’і (Некраші Чр); куїбочец:а йак кур’іца ў прос’є (Українка Мл); мостиц:а йак курка на с’ідал’і (Верлок Рд);

‘пихатий’: носиц:а йак курка с первим йаїцом (Селець Нр);

хвалиц:а йек кур’іца / шо йаїцо знесла (Бондари Ов);

‘хитрий’: х’ітри йак панасова курка (Бучмани Ол);

‘набридливий’: носиц:а йак курица з йаїцами (Підлуби Єм); унад’іїса йак курка на просо (Чоповичі Мл); унад’іїса б’і кур’іца ў просо (Черевки Ов);

‘боязкий’: бойіц:а йак курка доишчу (Н.Борова ВВ); ют’екайі йак курка од доичча (Дубники НВ);

‘ледачий’: заскородиў йек кур’іца подрапала (Листвин Ов); ховайіц:а йак курица од доичча (Степанівка Єм); сидит на полу б’і кур’іца з йаїцом (Н.Рудня Ов); сидит йек кура на помос’т’є (Листвин Ов); сидит йак курка на йаїц’ох (Федорівка НВ); ходит’ йак кручана курка (Високе Чр);

‘невдача’: упаї у б’іду йак курка ў бориш (Недашки Мл); найїїса йак курка зерн’іноїу (Ласки Нр); потонуї йак курка ў болот’і (Бовсуні Лг); сити йак химинийе кури (Федорівка НВ); іччас’т’я йек у тойі кур’іци / шо качата водит (Тхорин Ов); йек кури голову обосрали (Піщаниця Ов);

‘недоречно’: мостиц:а йак курка на заїца (Базар Нр);

‘хочеться’: л’убит йак курка просо (Курчиця НВ); забаглос’а йак курц’і проса (Андріївка Чр); треба йек курц’і просо (Заріччя Ов);

‘зайвина’: треба йак курц’і третя нога (Вигів Кр);

‘нереально’: йак у курк’і зуби в’іростут (Катеринівка ВВ);

---

¹⁰ Скуратівський В. Святвечір. – К.: ВКФ Перлина, 1994. – К. II. – 192 с. – С. 129.

толку йак з курк'ї молока (Серби Єм); добра йак з курк'ї молока / а з верби петрушк'ї (Повч Лг);

‘дурний’: голова йак курачих дв’ї (Майдан Ол); дивиц:а йек кура на самол’ота (Н.Рудня Ов); дурни йак курка / шо спевайе (Яблунець Єм); дурни йак пришиблина кур’їца (Гранітне Мл); ото нидоумкувате б’ї курка (Тхорин Ов); пам’ят’ йак у курк’ї (Базар Нр); п’їше йак курка лапоїу (Бовсуні Лг); п’їше йек кур’їца левоїу лапоїу (Словечне Ов); розумни йак попова курка (Сали Чр); т’амуичи йак з курк’ї молока і з верби петрушк’ї (Рихальськ Єм);

‘заможний’: голодни йак мел’никова куриц’а (Пашини Кр);

‘пліткувати’: гребеци:а йак курка ў навоз’ї (Бучмани Ол); гребеци:а йак курка ў гнойу (Журба Ол); обосрали йек кур’ї драб’їну (Піщаниця Ов);

‘сумний’: йак курка намочана (Холосне Кр); ходит йак мокра курица (Підлуби Єм);

‘неохайній’: гарни йек ц’уц’ове коко на костриц’ї (Листвин Ов); крас’ivi йак мокра куриц’а (Дружба Ол); мокри йак курка з доишчу (Ушомир Кр); ниичасни йак мокра кур’їца (Мл); обкапурилас’ йак курка мокра (Сали Чр); обл’із йак курка / шо лин’айе (Рогівка Єм); обскубани йак курка з базару (Курчиця НВ); ичупайц:а йак курка на доишч (Майдан Ол); смирудит йак дохла курка (Некраші Чр);

‘поганий зір’: сл’еп’ї йек кур’їца (Черевки Ов); сл’еп’ї йак курка ў сут’енк’ї (Гранітне Мл); сл’еп’ї йак курка на с’едал’ї (Городниця НВ);

‘негарне мовлення’: сокоче йак курка (Кишин Ол); квокчи йак зозул’аста курка (Сали Чр);

‘слабосилий’: сили йак у курки под хвостом (Ласки Нр).

Неестетичним є також наслідок курячих дій: л’іцо н’іби курк’ї на йому пишно д’з’обал’ї (Рижани ВВ); л’іцо йак кури покл’ували (Рогівка Єм); на голов’є наче кур’ї гречку гребут (Курчиця НВ); на голов’є йак у курк’ї ў кубл’є (Кропивня ВВ); йек кур’ї голову обосрали (Піщаниця Ов).

У семантиці класичних фразеологізмів також спостерігається зневажлива, негативна оцінка зовнішнього вигляду курки, особливостей її поведінки і переосмислення цих характеристик стосовно людини. Таким чином, з куркою зіставляється поведінка і зовнішність асоціальної особи:

‘дурний’: майе курачи мозок (Дружба Мл); майе курачи розум (ум) (Селець Нр);

‘говорити / робити дурниці’: плести хим’ини кур’ї (Велідники Ов); химин’ї кури (Сали Чр); розказувати про хим’ини кури і мотр’їни йа йца (Дубники НВ); розказувати про х’іл’ан’ї кури і про

матрени йаїца (Високе Чр);

‘заможний’: *грошеїкур і ни кл’уйут* (Тхорин Ов);

‘недоречність’: *кури зас’м’йут* (Федорівка НВ); *хим’інийе кур’і / мотр’інийе йаїца* (М.Фосня Ов); *шо куму / а кур’ц’е просо* (Словечно Ов); *коли ни видец:a / то йкурка ни нисец:a* (Остапи ЛГ);

‘вередливий’: *із сраною кур’іцой пирипрошувати* (Листвин Ов);

‘брехливий’: *зйіў курку / а сказаў / шо пол’ет’ла* (Повч ЛГ); *спл’етат’ хим’інийе кур’і* (Рихальськ Єм);

‘підступний’: *спит’ / а химин’і кури бачит’* (Некраші Чр); *спит’ і кур бачит* (Базар Нр); *даї кур’ц’е гр’аду / а йеї i городу мало* (Журба Ол);

‘егоїстичний’: *куму шо / а кур’ц’е просо* (Підлуби Єм);

‘неохайний’: *кур’і загрибут* (Гранітне Мл); *курка лапоїу загрибе* (Рижани ВВ); *мокра куриц’а* (Тхорин Ов);

‘тісно’: *кур’ц’е н’іде кл’унут’і* (Бовсуні ЛГ); *кур’іце ступит’ і н’іде* (Черевки Ов).

Також тривалі спостереження за поведінкою курки зумовили появу ФО на ознаку відносного часу: *յстават’* з *курми* ‘рано прокидатися’ і *л’агат’* з *курми* ‘рано вкладатися спати’ – стали вислови із таким значенням побутують на усій території Середнього Полісся.

Раніше, до глобального потепління і сучасної зміни клімату, кури були своєрідним метеорологічним показником – за їхньою поведінкою визначали, якою буде погода: *кури скубуц:a / на доиш* (Білокоровичі Ол); *кури по кал’угах ход’ат / на зат’ажни доиш* (Листвин Ов); *на початку осин’і кури лин’айут / буде ран’:а зима* (Серби Єм) тощо.

Своє місце у народній творчості, й фразеології зокрема, займає квочка, тобто курка, що висиджує курчат або уже водить потомство. У свідомості поліщуків саме із квочкою пов’язані численні заборони і повір’я: гості мають сідати (щоб квочка сиділа на яйцях); не можна у хаті свистіти (бо не буде виводку курчат); не можна викидати гніздо з-під квочки (бо шуліки та ворони половлять курчат); коли квочка сидить на яйцях, то не можна смажити яєць (бо запечуться і не вилупляться курчата)¹¹. Квочка також зоряній персонаж (народна назва сузір’я Плеяд – *Квочка* з

---

¹¹ Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1993. – 403 с. – С. 349.

курчатами), назва дитячої народної гри, об‘єкт відгадування у народних загадках (*сидит’ монах у чорних штан’ах / із мертвих жсивих дожидай*).

З певним концептуальним значенням компонент *квочка* використовується і у структурі компаративних фразеологізмів, як правило, характеризуючи з негативних позицій жінку:

‘невиразне мовлення’: *балакайе йак квочка кудахкає* (Бехи Кр);

‘метушлива’: *крутиц’я йак квочка на гн’ізд’ї* (Сали Чр); *кубл’їца їек квочка на йайцах* (Листвин Ов);

‘сварлива’: *росходиласа йак кувоч’ка перед буройу* (Українка Мл); *росходиласа йак квочка на йайц’ох* (Бараші Єм); *роскудкудакалас’ їек квочка* (Н.Рудня Ов); *кухкудахкає їек квочка* (С.Слобідка Єм);

‘сердита’: *надуласа йак квочка* (Майдан Ол); *надулас’ йак квочка на (ї) доиш* (Андріївка Чр);

‘набридлива’: *зас’ід’иласа йак квочка на йайц’ох* (Кропивня ВВ);

‘товста’: *рос’єлас’ а йак квочка на йайц’ох* (Курчиця НВ).

Поширеними є зіставлення квочки та багатодітної мами: *йак квочка с курчатам’ї / так мати з дит’ятам’ї* (Серби Єм); *заклопотана йак квочка коло курчат* (Повч Лг); *обс’єлас’ д’іт’ми йак квочка курчатам’ї* (Діброва НВ).

У поліській фразеології зафіксовано декілька ФО, що містять компонент *курча*: *дит’я йак курин’я* (Селець Нр, ‘беззахисний’); *курч’я куриц’я у чутім’* (Остапи Лг, ‘невихованій’); *п’ян’ї їек ц’інка* (*ц’іпл’я*) (Листвин Ов, ‘п’яний’, ймовірно мають на увазі невпевнений рух курчати, яке щойно вилупилося із яйця).

На основі перегляду етнографічного та фразеологічного матеріалу з компонентами *півень*, *курка*, *квочка*, *курча* можна зробити певні висновки:

1. Саме в регіональних фразеологізмах фіксуються особливості фонетичної вимови, номінації певних персонажів¹² (півень – *п’івен*, *п’евен*, *п’євен*, *п’івєн*, когут, кугут, *п’ітух*, *п’єтух*, петух, галан, галаган; курка – *курка*, *кура*, *куриця*, *куриц’я*, *кур’їца*, *ц’уц’я*; квочка – *квочка*, *кувоч’ка*, *квоч’ка*; курча – *курча*, *курч’я*, *курин’я*, *ц’інка*, *ципка*, *ц’іпл’я*, *ципл’я*, *кураї*, побутових реалій (*в’ішк’ї*, *с’єдало*, *грабл’є*, *другом’н’ік*, *коко*, *костриц’я* тощо).

¹² Никончук М. Програма-питальник до Лексичного атласу Правобережного Полісся. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 79 с. – С. 31.

2. Фразеологічні *півень*, *курка*, *квочка* знайомлять нас із народними обрядами, традиціями і побутом мешканців Поліського регіону: *куму в'ес'ел':е / а кур'ц'є с'м'ерт'* (Піщаниця Ов); *ни рада кур'ца на свад'бу / та силуйут* (Холосне Кр).

Наприклад, символіка свійської птиці є популярною у піснях весільного циклу:

рано рано да подума́мо / погада́мо / рано рано да о ц'ом коровай /

рано рано да із тр'ох крин'їц вод'їци / рано рано да із тр'ох маже́й кол'їци /

рано рано да із сорока курок тайечок / рано рано да із тр'ох дров'їц масл'ечка//

сам бог корова́й м'ес'им / преч'истайа с'в'ет'им /

христос пол'иває / хусткойу накривайе (Тхорин Ов).

Актуальним є також образ півня у народних замовляннях від різних негараздів і хвороб:

іди ти на бистри води / на гнили колоди /

де в'тер не в'їде / де сонце не гр'їде /

де товар не ходит' / де курачи голос не доходит' //

там тоб'ї буде п'їт'ен':е / йідан':а і легке воздихан'їє//¹³

3. При розгляді різnotипних фразеологізмів спостерігається дивний парадокс: свійська птиця – незамінна у будь-якому селянському господарстві, вона дає і сама є цінним продуктом харчування; і водночас людина наділила свійських птахів найгіршими рисами – вони підступні, дурні, жадібні, агресивні, неохайні тощо. Причин такого мисленневого і світоглядного явища декілька: по-перше, господар (господиня) мали можливість уважно і тривалий час спостерігати за особливостями поведінки свійської птиці та екстраполювати певні характеристики на інших осіб; по-друге, як правило, фразеологічна характеристика дається здебільшого негативним рисам характеру, непривабливій зовнішності, низькому інтелекту людини. До слова, такого ж негативного переосмислення набуває й інша свійська птиця у фразеологічному потрактуванні: *доходит як до утки на трет'ї сутки* (Словечко Ов, ‘дурна людина’); *регоче йак гусак у проталин'i* (Андріївка Чр, ‘негарно сміється’); *бул'комит' йак гиндик на куп'i гнойу* (Городниця НВ, ‘невдоволена людина’).

4. Через уживання фразеологічних зворотів певні ознаки, вчинки набувають більшої виразності, об'ємності, категоричності:

---

¹³ Мойсієнко В. Поліські замовляння. – Житомир: Авжеж, 1995. – 69 с. – С. 6.

йака курка / така йквочка / йака мати / така йдочка (Іршанськ ВВ).

5. Запропоновані для розгляду фразеологізми з компонентом *півнева родина* характеризують безмежне багатство рідної мови, її постійний розвиток, варіативність, багатозначність: *зас'їд'елас'* *йак квочка на йац'ох*, і ‘довго затрималася’, і ‘домосідка’, і ‘ледача’, і ‘набридлива жінка’.

Зібрани та опрацьовані фразеологізми, що містять компонент-концепт *півень*, *курка*, *квочки*, свідчать про надзвичайну спостережливість, реалістичне сприйняття і водночас образне переосмислення навколошнього світу нашими предками, бажання наповнити мову яскравими, колоритними образами.

Список скорочень районних центрів Житомирської області

ВВ – Володарсько-Волинський

Єм – Ємельчинський

Кр – Коростенський

Лг – Лугинський

Мл – Малинський

НВ – Новоград-Волинський

Нр – Народицький

Ов – Овруцький

Ол – Олевський

Рд – Радомишльський

Чр – Черняхівський

Добролєжа Галина

*Концепты петух и курица как отражение
этносознания и мировоззрения полесья*

В статье объясняется символика концептов петух, курица, наседка в полесской компаративной и традиционной фразеологии.

Ключевые слова: этноконцепт, этносознание, фразеологизм, фразеологическая единица (ФЕ), компаративистика, анималистический компонент, диалект.

Dobrolyozha Galyna

*Concept The Cock and The Hen as Reflection of
Ethnoconsciousness and Worldoutlook of Polissya*

The symbolism of cock, hen and sitting hen concept in the Polissya comparative and tradition phraseology is explained in the article.

Keywords: ethnoconcept, ethnoconsciousness, idiom, phraseological unit (PU), comparison, animal-component, dialect.